

Naised, tehke mütsid kirjud ja prannidega

UDO UIBO

Ajalehe Ristirahwa Pühhapäwa Leht 1877. aasta 6. novembri numbriga ühest kuulutusest võib lugeda: „Naesterahwa mantli krae, mustast tradidamist, wildse prannidega on pühhapäwa öhtul ärrakaddunud. Leidjat pallutakse Makri uulitsasse Altmühli majasse Nr. 269 kätte tua, kus temma waew ärratassutakse.”

Tänapäeva inimeses tekitab see lühike tekst palju küsimusi. Mis on *tradidam*? Mis on *vildne*? Mis on *prannid*?

Esimesele küsimusele vastab Wiedemanni sõnaraamat, et *traadidam* on 'Damentuch, drap-de-dames' (Wiedemann 1893: 1194), ning Johann Georg Krünitzi koostatud mahuka „Oekonomische Encyclopädie” IX köide selgitab, et *Drap des Dames* on „must, õrn ja pehme villane kalev, mida naine kannab tavaliselt leinaajal” (Krünitz 1785: 491). Seda, et sõna *vildne* tähendab mõnes murrakus 'villane' (Wiedemann 1893: 1358; VMS II: 679), pole raske taibata. Sõnale *prann* leiab selgituse taas Wiedemannilt (1893: 872 **praññ pl.** *praññid Franzen*), aga üsna ootamatult ka tänapäeva eesti keele seletussõnaraamatust: **prann** MURD narmas (EKSS 4: 388).

Lisatud näitelause *naised teevad [mütsid] missugused aga tahame, kas või kirjud ja prannidega* on välja sedeldatud Kaarel Leetbergi tõlketekstist. Juhusliku sõnasedeli olemasolu on nähtavasti ainus põhjus, miks see sõna on nüüdiseesti kirjakeele sõnaraamatusse sattunud. XX sajandil on seda koos variantidega *prani*, *pranje*, *pränn* hõredalt registreeritud mõnest Põhja-Eesti murrakust, kõige kompaksemalt kirderannikumurde alalt, kust Leetberg pärit oli. Kirjakeeles näib selle kasutamine olevat niihästi XIX kui ka XX sajandil harv. Kasutatud on ka variante *pranje*, *frang* ja *franje*, nt *üks mantle krae musta kalewist, pranjed äres ja sammeti paelaga ülleömmeldud* (Ärakadunud 1877), *suuri värvitud laualinasid frangidega* (Täieline väljamüük 1887) ja *Kergelt krausitud pluuset ilustab tikitud pärli-karnituur ja eest franjed* (Tallinna Moodi-album 1908: 8). Kirjakeeles on neist kõige sagedasem *franje*, mida tuleb ette veel 1930. aastate lõpu ajakirjanduses.

fr-algulised teisendid teevad ühemõtteliselt selgeks, et tegemist on noore laensõnaga. Julius Mägiste on arvanud, et *prann* võib olla hüpokoristiline moonutus saksa sõnast *Franze* (tänapäeval öieti küll *Franse*) 'narmas' või keskalamsaksa sõnast *frense*. Mõlemale oletusele on lisatud küsimärk (EEW VIII: 2164), nähtavasti seetõttu, et need eeldavad sõna lõpus ootamatut häälikuarengut $n(t)s > nn$. Kui lisada eespool nimetatud *fr*-algulised ja *ng*- või *nje*-lõpulised variandid, on etümoloogia sobimatus ilmne.

Siia lisandub asjaolu, et saksa kirjakeele *Franse* ei olnud suure baltisaksa sõnaraamatu koostaja Woldemar von Gutzeiti väitel XIX sajandi keskpaiku Baltikumis peaaegu kasutusel. Selle asemel käibis alamsaksa päritolu *Franje* (sama hääldust väljendavad *Fränge*, *Frannie*, vt Gutzeit 1864: 295), mis kuulus XIX sajandil ka näiteks berliinlaste iseloomuliku sõnavara hulka (Meyer 1878: 13 *Franjen* Fransen).

Nagu eelnevast peaks juba küllalt selge olema, on eesti sõna *prann* ja selle teised aluseks baltisaksa *Franje* 'narmas', mis omakorda lähtub samakujulisest alamsaksa sõnast. Keskalamaksa sõnaraamatud seda ei tunne, nii et tegemist on ilmselt uuema keelendiga, mis on laenatud prantsuse keelest otse (vrd vanaprantsuse *fringe*, *frenge*, *frange*, uusprantsuse *frange* 'narmas', vt CNRTL) või siis hollandi keele vahendusel (vrd keskhollandi *fringe*, *fraenge*, *frange*, uushollandi *franje* 'narmas', vt EWN). Esmaallikas on niisiis põhimõtteliselt sama mis saksa kirjakeele sõnal *Franse*, aga huvitaval kombel jätvavad mõlemad populaarsed saksa etümoloogiasõnaraamatud sellega kokku kuuluva murdesõna *Franje* olemasolu sootuks mainimata (vrd EWD: 370; Kluge 2002: 312).

Prantsuse *frange* arvatakse olevat ladina sõna *fimbria* metateesi teel kujunenud rahvaladina teisendi **frimbia* järeltulija (CNRTL; EWN; EWD: 370 jt). Selle prantsuse keeles tekkinud variante on otse või kaude laenatud mitmesse romaani ja germaani keelde (it *frangia*, hisp ja port *franja*, holl *franje*, ingl *fringe*, tn ja nor *frynse*, rts *frans* jt). Eesti tagasihoidlikel prannidel on au kuuluda sellesse suurde internatsionaalsesse perre.

Lõpuks võib veel küsida, miks oli vaja narmast tähendavat sõna üldse laenata. Arvatavasti oli vähemalt osaliselt tegu tähenduse diferentseerimise taotlusega: *narmas* võib tekkida ka riidetüki kulumisel, *prann*, *pranje* või *franje* aga oli enamasti kaunistuseks tehtud ehisnarmas (rõivaesemel, kirstul jm).

VEEBIVARAD

CNRTL = Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. <https://www.cnrtl.fr/etymologie/frange>

KIRJANDUS

EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–1983.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. Kd 1–6. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

EWD = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1995. <https://www.dwds.de>

EWN = Etymologisch Woordenboek van het Nederlands. <https://www.etymologiebank.nl/trefwoord/franje>

Gutzeit, Woldemar von 1864. Wörterschatz der Deutschen Sprache Livlands. Erster Band. Zweite Lieferung. Riga: in Commission bei N. Kymmell.

- Kluge, Friedrich 2002.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Ausgabe. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Krünitz, Johann Georg 1785.** Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirthschaft. Bd IX. Berlin: Joachim Pauli. <https://www.kruenitz1.uni-trier.de>
- Meyer, Hans Georg 1878.** Der richtige Berliner in Wörtern und Redensarten. Berlin: Hermann.
- Tallinna Moodi-Album Parisi–Viini–Londoni moodidega.** Esimene vihk. Tallinn: K. Rammul, 1908.
- Täieline väljamüük.** – Postimees 12. XII 1887, lk 4.
- VMS = Väike murdesõnastik.** Kd I–II. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1989. <https://www.eki.ee/dict/vms>
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. 2., ümbertöötatud tr. Toim Jacob Hurt. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Ärakadunud.** – Ristirahwa Pühapäeva Leht 3. XII 1877, lk 391.

Udo Uibo (sünd 1956), Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), udo.uibo@eki.ee

On the etymology of the dialect word *prann* 'fringe'

Keywords: lexicology, etymology, dialectology, loanwords, Baltic German

The article looks at the origin of the dialect word *prann* 'fringe' and concludes that it is a loan deriving from the equivalent Baltic German word *Franje*.

Udo Uibo (b. 1956), Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), udo.uibo@eki.ee